

Олександра МАЛАШ

Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України
вул. Грушевського, 4, м. Київ, 01001, Україна
Електронна пошта: darmodej@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-5726-5646>

УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС ТА ЙОГО СПРИЙНЯТТЯ В СУСПІЛЬСТВІ: ЗАПЕРЕЧЕННЯ, ТОРГ, ПРИЙНЯТТЯ

Стаття присвячена практичному та соціально-психологічному осмисленню проблемних питань українського правопису в соціумі впродовж ХХ–ХХІ ст. Особливу увагу приділено чинній редакції «Українського правопису» (2019), що збурила емоційні обговорення серед користувачів соціальних мереж, зокрема у фейсбуці.

Орфографічний кодекс та його модифікації регулярно стають предметом найзапекліших дискусій не лише в закритому колі професійних філологів, а й серед широкого загалу, на думку якого, мова належить усій спільноті, а отже, будь-хто має право оцінювати та навіть ставити під сумнів запроваджені стандарти. Особливу активність виявляють учасники курсів української мови для дорослих, котрі потребують чітких орієнтирів як у використанні орфограм, так і у визначенні ролі правопису в становленні українського суспільства.

Серед проблем, яких торкаються під час обговорення правопису, зокрема редакції 2019 р., можна виокремити три основні категорії: 1) практичні рішення для складних випадків написання слів іншомовного походження (як-от добір графічних знаків для відтворення фонем, яких немає в українській мові; написання складних слів разом, з дефісом чи окремо) або їх відмінювання (вибір закінчення в родовому відмінку однини для іменників чоловічого роду); 2) зручність орфографічних правил для користувачів, які не мають філологічної освіти (зокрема, це особливо помітно в дискусіях довкола текстів Радіодиктанту національної єдності), психологічна адаптація мовців до запроваджених змін; 3) правопис як один із засобів конструювання української ідентичності.

При оцінюванні різних реакцій суспільства на чинну редакцію українського правопису відзначалися неоднакові стадії сприйняття мовних норм серед мовців: заперечення і критика, «торг», тобто пропозиції змінити чинні приписи, та прийняття й обґрунтування цих приписів як слухних і таких, що відповідають прагненню українців до культурно-мовної незалежності.

Ключові слова: українська мова, правопис, мовні стандарти, національна ідентичність, суспільна дискусія.

За кілька днів до Всеукраїнського радіодиктанту національної єдності, який відбувся 25 жовтня 2024 р., український правопис укотре став однією

Цитування: Малаш О. Український правопис та його сприйняття в суспільстві: заперечення, торг, прийняття. *Мовознавство*. 2025. № 1. С. 39–51. <https://doi.org/10.33190/0027-2833-340-2025-1-003>

Citation: Malash O. (2025). *Ukrainskyi pravopys ta yoho spryiniattia v suspilstvi: zaperechennia, torh, pryiniattia* [Ukrainian orthography and its reception by the society: denial, bargaining, and acceptance]. *Movoznavstvo*, (1), 39–51. [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.33190/0027-2833-340-2025-1-003>

Стаття опублікована за ліцензією CC BY-SA 4.0 (<http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>)

з ключових тем для обговорення в суспільному просторі. І це цілком закономірно, адже під час написання та наступного аналізу диктантів учасники виявляють чимало темних плям у своїй мовній компетенції. А «винною» в наявності цих прогалин віддавна «призначають» чинну редакцію правопису. «Тільки герої можуть писати диктант національної єдності», — пожартував перекладач Олекса Негребецький з приводу того, що з усіх надісланих на перевірку текстів у 2022 р. лише два було написано без помилок, а в 2024 р. — один.

Текст диктанту, що його написала Оксана Забужко та прочитав Павло Вишебаба, викликав цілу низку дискусій — від експертних думок (однією з перших зреагувала Ольга Васильєва [Васильєва]) і до жартів та мемів або, навпаки, нарікань з боку пересічних мовців. І традиційно нарікають не лише на тотальну неграмотність, а й на складність правопису, «через який в Україні раптом не стало грамотних людей <...>. Ну, принаймні за результатами всеукраїнських диктантів двох минулих років» (Олена Бондаренко)¹.

Утім, радіодиктант — не єдиний привід поговорити про правопис і його практичне втілення. Як слушно зазначає О. Гузар, будь-яка зміна в написанні «здатна породжувати неабиякі наслідки, пов'язані з руйнівними вибухами стихійних емоцій» [Гузар : 4]. Адже дискутантам ідеться водночас про кілька речей: про їхню самооцінку як знавців української мови («мовознавці тільки заплутують народ за його ж гроші»), про складність перемикування зі старих норм на нові («Як допомагати дитині з уроками, коли тебе навчили зовсім іншого правопису?»), про гендерні питання (виражати ознаку статі через фемінітив — це підвищення видимості жінок чи, навпаки, сексизм?) і найбільшою мірою — про нашу національну ідентичність, розмова про яку завжди була й лишається болючою, особливо ж цей біль посилюється після повномасштабного вторгнення Росії в Україну.

Практичний аспект: як написати «фліп/чарт» і «ток/шоу»? Щодня лише в соціальній мережі «Фейсбук» з'являється щонайменше один допис, присвячений орфографічним питанням. І це закономірно, адже користувачам, звиклим до старих правил, не завжди вдається швидко переорієнтуватися на норми 2019 р. Той, хто й раніше не був упевнений у своїй мовній вправності, після спливу перехідного періоду відчув ще більшу розгубленість, коли не розпач.

Особливо відчутним цей розпач стає під час проведення курсів української мови для дорослих, якими авторка опікується з квітня 2022 р. Лексика, якою зазвичай цікавляться учасники курсів базової української мови, переходу на українську чи курсів української мови за професійним спрямуванням, потребує фахових коментарів і глибокого структурно-семантичного аналізу. Якщо *допінг-контроль*, *фан-клуб* із дефісом, чому в такому випадку пишемо разом *смартгодинник*? Чи належить до категорії слів, які пишемо з дефісом, *кол/центр*, *майстер/клас*, *фліп/чарт*? Важко вловити і принцип написання *гала/концерт*, *промо/кампанія*, спираючись на параграфи 35–36 «Українського правопису», адже це слово можна віднести й до композитів з «першими регулярно вживаними іншомовними частинами на голосний та приголосний» (як *псевдо-*, *палео-*) [Український правопис : 48], і до тих, де одна з частин «визначає певну прикмету, особливість» (як *бізнес-* чи *піар*)

¹ Тут і далі в круглих дужках подано прізвища (псевдоніми) авторів дописів і коментарів у мережі «Фейсбук».

[там само : 53]. Пишемо *фолкгурт*, *попмузика*, але повсякчас виникають сумніви щодо правопису багатоосновних композитів, як-от *панк/фолк/гурт*, *поп/рок/музика* та ін. Як правильно — *грамарнаці*, *грамар наці* чи *грамарнаці*? А слово *експресекретар* — еталонний філологічний мем, подібний до вивіски англійською мовою над складом, де можна взяти й куди також приносять дитячі речі: два слова, написані без проміжків — *Kidsexchange*, — можна прочитати і як *kids exchange* 'обмін дітьми', і *kid sex change* 'зміна статі дитини', і *kids ex-change* 'обмін дітей колишнього'. Зміни, пов'язані з написанням складних слів чи слів з префіксоїдами, часом підлягають критиці як такі, що ускладнюють розуміння тексту: «Скажіть, будь ласка, хто такий "екскурсант": член екскурсійної групи чи колишній курсант? <...> Коли я бачу "екс", в моїй голові утворюється двозначність <...>: я не знаю, чи це частина кореня, чи... префікс?» [Лузіна 2021].

Звичайно, правопис не може, та й не мусить коментувати кожен окрему ситуацію: його завдання — слугувати дороговказом, окреслювати загальні закономірності написання слів. Труднощі починаються там, де не можна однозначно встановити правописне правило. Найчастіше це стосується іншомовних слів: *хостінг*, *хостинг*, *гостінг* чи *гостинг*? [Івасишина, Коркач : 116–117]. Ідеться про термін *hosting*, що означає: «а) послуги з розташування чийогось сайту на певному сервері в інтернеті; б) дисковий простір на сервері для розміщення сайту; в) інші можливості використання ресурсів серверу для нормального його функціонування» [там само : 116]. Проте існує також термін *ghosting* 'різке припинення будь-яких стосунків без видимих причин' [Soelro], який мусив би мати ідентичний варіант написання українською — *гостинг*, і така омонімія створювала б незручності для розуміння тексту.

Прискорений темп сучасного життя диктує свої правила: лексикон української мови змінюється швидше, ніж її носії встигають запам'ятати, як потрібно писати те чи те слово. Щойно з'ясували, як і чому саме так пишемо *компакт-диск*, і вже широкий загал забуває, що це таке, натомість виникає нове питання: *промо-стикер*, *промо стикер* чи *промостикер*? Доки тривало обговорення, як правильно — *Твіттер*, *Твітер*, *твітер*, *твіттер* чи «*Твіттер*», — виявилось, що ця соціальна мережа тепер називається «Х». І при цьому мовознавці не можуть дозволити собі ігнорувати ці проблеми, доживаючи, поки суперечка довкола *фейсбука/фейсбуку* чи *хайну/гайну* втратить актуальність — як лікар не може «перечекати» недугу пацієнта. Але й поспіх також небажаний, адже поради з дотримання мовної норми — неабияка відповідальність філолога, з коментарями якого надалі звир'ятимуть чи не кожен орфограму.

Попри заклики — і то цілком справедливі — від фахівців-філологів «правопис іншомовних слів пристосовувати до чинних у рідній мові фонетичних і граматичних норм, а не навпаки» [Терлак : 65] мусимо повсякчас пристосовувати себе до потреб нашої реальності, яка раз у раз виявляється тим «навпаки». При написанні запозичених слів досить часто спостерігаємо, наприклад, неоднотайність у відтворенні українською мовою літери *h*. На перший погляд, норма однозначна і прозора: за «Українським правописом» звук [h] передаємо буквою *г*; *є*, однак, усталена правописна традиція, за якою використовуємо *х* в таких словах, запозичених із західноєвропейських та східних мов, як *брахман*, *хобі*, *хокей* тощо (§122 п. 4). Проте досить складно визначити, чи належить *д(г, х)арма* до маловідомого «загалу», чи до тих слів,

які пишемо «за традицією». До того ж під час обговорення транскрипцій і транслітерацій неминуче стикаємось із запереченням з боку користувачів: «наші ентузіасти нового правопису і діаспора займаються самонавіюванням і переконують самих себе і усіх інших, що чують у цьому слові >» (Микола Скиба).

Один з регулярних запитів і в гуглі, і під час консультацій на курсах української мови — як правильно написати назву свята *Halloween*. Генеральний регіональний анований корпус української мови (ГРАК) засвідчує найрізноманітніші варіанти в українськомовних текстах: *Галовін* (ГРАК фіксує 2 слововживання), *Геловін* (134), *Гелловін* (249), *Хеловін* (91), *Хелловін* (144), *Хеллоуїн* (10) [Генеральний регіональний анований...]. Тут, як бачимо, виникає проблема не лише зі звуком [h], а й із подвоєнням приголосних (§ 128) [Український правопис : 157–158], із передаванням англійського «широкого е» (§134) [там само : 162–163], [w] на початку складу (§124) [там само : 156], довгого [i] (§129) [там само : 159–161].

Утім, правилами написання іншомовних слів нагальні проблеми не вичерпуються. Це стосується і вживання великої та малої літер у складених найменуваннях. У різних джерелах натрапляємо на два варіанти вітання: з *Днем народження* чи з *днем народження*. Кожен з цих двох варіантів можна однаково переконливо обґрунтувати на основі різних пунктів §52 «Назви історичних подій, епох, календарних періодів і свят, суспільних заходів»: у п. 1 згадано *День пам'яті та примирення*, а в п. 2 — *день інформації* (назви інших регулярних заходів, що не мають офіційного характеру) [там само : 81]. Що варто розуміти під терміном «офіційний характер» — затвердження на державному (світовому) рівні чи офіційну дату, зазначену в документі (свідоцтві про народження, паспорті)? У таких ситуаціях коментування правопису перестає бути власне мовознавчим, адже мусимо аналізувати вживання великої й малої літери з погляду філософії і права.

Оскільки правопис так чи інакше торкається питань граматики, виникає потреба реагувати й на запити, пов'язані з відмінюванням слів. Труднощі виникають, однак, не в царині граматики, а в царині семантики — здебільшого тоді, коли тлумачення слова не надає нам вичерпної інформації. Це можна простежити на прикладі фітоніма *міскантус* (*Miscanthus*). Як його відмінювати — за аналогією до *кактус*, тобто в родовому відмінку *міскантуса*, або ж подібно до *агрус*, тобто *міскантусу*? Схожі розбіжності виникають при відмінюванні іменника *тифон* — *тифона* і *тифону*, надто коли незрозуміло, чи йдеться про коренеплід, чи мають на увазі велику посівну площу, зайняту рослинами (пор. *буряк* — *буряка* і *буряку*). Незрозуміло, до якої категорії маємо зарахувати *айкос* (IQOS), який у широкого загалу асоціюється з цілком конкретним пристроєм для куріння (і в такому разі слово в родовому відмінку має набути закінчення *-а*), однак ця абревіатура походить з фрази *I Quit Ordinary Smoking* 'Я кинув регулярно курити' (що вказує радше на абстрактність іменника *айкос*, а абстрактні іменники здебільшого тяжіють до закінчення *-у*).

У дискусіях довкола правописних питань часто звучить слово *єдність*, уживане в різних контекстах: *єдність поколінь*, *єдність жителів різних регіонів України*, *єдність материка та діаспори* тощо. Водночас так мало сказано про єдність запровадженого стандарту (яким є редакція чинного правопису) і текстів, що мають офіційний характер і повинні б цього стандарту неухильно дотримуватися. Зокрема, за «Українським правописом»

(2019) маємо писати *проект*, а в Законі України «Про фізичний захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання» (ухвалений 2001 р., чинна редакція від 16.10.2022) послуговуються термінами *проектна документація*, *проектна загроза*. Якщо ми, покликаючись на цей закон, не цитуємо його безпосередньо, а переказуємо, то який з варіантів він мусить ужити — *проектна* згідно з правилами правопису чи *проектна* відповідно до термінології офіційного документа?

Соціально-політичний та світоглядний виміри нової редакції українського правопису: чи був в історії української мови «золотий вік»? Дискусії довкола правопису в його сув'язі з граматиною, семантикою, етимологією чи філософією — чи не найзапекліші в суспільному просторі. Під час обговорення і попередніх, і чинної редакції правопису спостерігаємо ту саму картину: суто орфографічні проблеми перетікають у проблеми соціально-політичного чи ідеологічного спрямування, внаслідок чого українці знову діляться на непримиренні табори. Причому емоційна напруга виникає як там, де правила написання слова чи групи слів доволі докладно пояснені правописом, так і там, де цієї ясності бракує (потрібної інформації замало або вона суперечлива). Так, дискусія про транслітерування іншомовних (здебільшого англійських) слів може бути приводом для того, щоб закинути людині зросійщення, погане володіння українською/англійською мовою, відсутність мовного чуття та навіть проросійську орієнтацію.

«Стан і статус української мови — тема, щодо якої готовий висловити свою думку чи не кожен мешканець країни, від президента <...> до рядового українця», — зауважував свого часу А. Горняткевич [Горняткевич : 146]. І це цілком природно, адже мову сприймають не як царину діяльності «обраних», тобто кількох фахівців, а як плід колективної праці всього суспільства. Мова — це те, чим ми буквально володіємо, а не винаймаємо, це дім нашого буття, тож чом би не завести в себе вдома і свої порядки?

Обговорення правопису — доволі популярний спосіб пошуку «своїх» і «чужих», завдяки соцмережам він перетворився на експрес-пошук. За тим, хто як пише — *нів години* чи *нівгодини* або *аудиторія* чи *авдиторія* — можна тепер за лічені секунди виокремити «прогресивних» (до них дискусанти зараховують переважно себе) та «консерваторів». Причому «консерваторами» в такій суперечці завиграшки назвуть і тих, кому до вподоби редакція «Українського правопису» 1928 р., і тих, хто волів би й нині користуватися орфографічними правилами 1993 (чи пак 1946) року.

Той, хто критикує чинний правопис, ризикує бути звинуваченим у тому, що прославляє «радянські часи, за якими він, безперечно, сумує і сподівається на їхнє повернення» [Вихованець : 3], у саботажі: «Зайдіть у відкриті джерела і подивіться на проекти та пропозиції від Кабміну. Цілі відділи коректорів сидять на зарплаті за наші гроші і саботують новий правопис» (Руслан Горвий).

Складно визначити, до якої групи варто зарахувати мовця, котрий ставить запитання на кшталт: «Ми ж відновили Незалежність, чому ж правопис не відновили?» (Оксана Поліщук). Під правописом, який варто «відновити», найчастіше мають на увазі редакцію, запроваджену 1928 р., хоч і не завжди мають чітке уявлення про її прескрипції. Хай там як, але прихильники правопису в редакції 1928 р. («скрипниківки»), навіть не знаючи положень цього документа, будь-що матимуть підтримку фахових мовознавців: «Кожен з тих, що цікав-

ляться проблемами правопису, усвідомлює, що <...> підвалиною правопису, започаткованого 1993 р. із наступними редакціями», залишилися теоретичні засади попереднього українського правопису 1928 р.» [Полюга 1996 : 34].

Опоненти ж обстоюють небажання повертатися до якогось окремого періоду в історії української мови, а отже, редакція правопису 2019 року для них — намагання реанімувати нежиттєздатне: «Якби будь-яку мову отак справді заморозили в якийсь момент протягом минулих тисячоліть її розвитку, вона наразі була б мертва. Оскільки українська мова є мовою живою, <...> в її історії, як і в історії будь-якої іншої природної мови, ніколи не існувало якогось уявного “золотого віку”, який слід (і можливо) було б відтворити» [Лузіна 2021]. Цих мовців (і мовознавців) можна назвати прогресивними, чи вони радше тримаються за правопис 1993 року?

Питання правопису (а тому й вимови) слів може ставати настільки принциповим, що мовці іноді вдаються до образ («Один священик називав із амвону комуністами тих, хто “хрещення” замість “хрищення” вимовляє») [Славутич : 73] і навіть подають до суду з метою визнання правопису незаконним [Новий український правопис оскаржує...]: «Одвічна боротьба українців за право називати Марту Марфою триває» (Остап Українець).

Не варто, втім, сприймати подібні дискусії як феномен, що зародився лише у 2019 році. Стаття «Ненаукові пристрасті довкола українського правопису» розглядає коло проблем, що їх В. Німчук, В. Русанівський, І. Вихованець та ін. обговорюють на найвищому професійному рівні (адже учасники дискусії — доктори наук, професори, автори ґрунтовних мовознавчих праць), проте емоційність полеміки між авторами різних проєктів правопису не поступається тій, яку спостерігаємо в соцмережах між мовцями, котрі, можливо, нещодавно вивчили українську і припускаються помилок у написанні елементарних слів. Так, І. Вихованець зазначає, що «Віталій Русанівський у звичному для нього жанрі необ’єктивної публіцистики заповзвся “знищити” своїх опонентів, вішаючи на них усіякі ярлики» [Вихованець : 3], а В. Русанівський на адресу опонентів зауважує, що «звинувачувати один одного у підступності, продажності, непослідовності і т. ін., — на жаль, досить-таки характерна риса українського отамансько-прислужницького характеру. Його ще прикрашає дріб’язковість і неусвідомлювана нижчевартість...» [Русанівський : 92].

Ще в 1990-х рр. правописна дискусія, за свідченнями О. Тараненка, «втягнула в свою орбіту через засоби масової інформації широкі верстви населення» [Тараненко : 3]. На болочості та дражливості орфографічних поєдинків наголошував також І. Огієнко: «В українськiм культурнiм життi немає, здається, другої такої ділянки, як правопис, де б стільки сперечалися та не погоджувалися» [Огієнко : 7]. Різниця між 1990-ми та 2020-ми рр. полягає лише в тому, що в сучасного користувача (а не лише мовознавця) набагато ширший арсенал впливу на маси, і життєздатність чийось поглядів визначається не фаховою підготовкою, а величиною аудиторії в медіа та вмінням ефективно з нею взаємодіяти. І якщо на фейсбук-сторінці «Редакторка Юлія Мороз» з’являється допис про помилку, виявлену в «Словнику української мови» в 20 т. (написання *моко* з подвоєнням усупереч настановам правопису) [Словник української мови : 54], то широкий загал радше виявить професійну прихильність до авторів сторінки, ніж до укладачів словника, які працювали над ним кілька, якщо не кількадесять років.

Питання, яке хвилює будь-кого, незалежно від рівня мовної компетенції та політичних орієнтирів, звучить так: наскільки правопис зручний для

користувачів? Справедливо запитував І. Ющук — ще на етапі обговорення змін до правопису 1993 р.: «Насамперед потрібно з'ясувати, для кого призначається правопис: лише для філологів, для практичних працівників преси чи для всіх?» [Ющук : 9]. А якщо правопис для всіх, то чи легко «всім» його опанувати? І користувачі проходять усі стадії від заперечення до прийняття. Хтось лишається на стадії заперечення, як-от: «“пів”, наприклад, не хочеться через пробіл писати (бо некрасиво), а “експрезидент” не хочеться разом (бо зливається в мішанину)» (Сергій Тарковський); «Це Волинська говірка? Як для полтавця, звучить не дуже звично» (Стас Масельський). Хтось навіть виявляє гнів: «Якщо я все життя говорила любові, радості, то невже Ви думаєте, що перевчуся? І буду розмовляти штучною мовою, від якої давно відмовилися? Ніхто, крім журналістів, не виконуватиме цих забаганок!» (Алла Українець). Феномен, ілюстрований останньою цитатою, коментував свого часу Ю. Шевельов як «виступи в обороні того, до чого дана особа звикла і що їй до вподоби» [Шевельов : 19], без урахування практичної цінності чи доцільності пропонованих змін.

Крім вербалізації стадій гніву та заперечення, спостерігаємо, як мовці вдаються до своєрідного торгу. Наприклад, висловлюють пропозиції «підрихтувати» чинний правопис: «увів би літери для *дж* і *дз* та замінив би *-ться* на *-ця*» (Валентин Лученко). Інші прагнуть переглянути вживання великих і малих літер у написанні географічних назв, аргументуючи (часом небезпідставно) складністю розрізнення назв країн і назв регіонів: «Я вважаю, що “східна” (Україна), “західна” (Румунія), “північна” (Швейцарія) має писатися з малої літери. Я не бачу підстав писати з великої, якщо йдеться про географію. Якщо про історію (Східна Європа, Західна Німеччина, Південна Італія) — тоді так, бачу підстави» (Анастасія Левкова).

Не змінити правопис, а відмовитися від нього взагалі — такою є думка користувачів соцмереж (здебільшого це письменники або перекладачі), що обстоюють застосовність альтернативних орфографічних систем до сучасної української мови. До таких систем належить, зокрема, желяхівка, що її сприймають як «правопис, який не глушив би *далі*, а допоміг порятувати, можливо й відродити, нашу колись *справді* чарівну фонетику», адже «ще й досі ходять по *землі* люди, які розрізняють *ніс* і *ніс* у своїй вимові» (Василь Триліс); пропонують використовувати письмо, автентичність якого підлягає сумніву (чи створити нове): «Допоки ми не перейдемо на слав'янську руніку, доти всілякі пройдисвіти будуть пропонувати всю ту дурь, що ми спостерігаємо» (Ruslan Barkov).

Подібні «торги» в коментарях до соцмережових дописів сприймаємо нині як відлуння попередніх правописних дискусій, засади яких знайомі нам і зі сторінок журналу «Мовознавство». Так, під час обговорення проектів українського правопису звучали різні думки щодо необхідності повертати літеру *г* до широкого вжитку, особливо це стосувалося написання власних назв: «правописна комісія, якій доведеться сказати вирішальне слово про реабілітацію літери *г* в словах типу *Василета*, *Вінніпет*, *Гаата* <...>, змушена буде втрутитися також у їх відмінювання <...> *Василедзі*, у *Вінніпедзі*, *Гаадзі*» [Чучка : 23]; настанови з дотримання правила «Де Ти З'їси Цю ЧаШу ЖиРу» при відтворенні географічних найменувань: «Логічно було б до всіх іншомовних назв, як і до загальних, коли йдеться про написання *и* та *і*, застосувати єдине правило “дев'ятки” <...>. Ми ж тим часом інакше пи-

шемо загальні назви, інакше — власні особові назви, а ще інакше — власні географічні назви, не рахуючи численних винятків» [Юшук : 10].

Наголошують і на важливості, коли не першочерговості зворотного зв'язку від читача, зауважуючи, що «спосіб написання чогось має орієнтуватися на те, наскільки зручно *читачу*, а не продуценту якогось тексту» [Лузіна 2021], а з цим наразі маємо проблеми. Наприклад, якщо прізвище вжито в кличному відмінку, форму називного не завжди вдається реконструювати: *пані Бартко* — це звертання до пані на прізвище *Бартка* чи *Бартко*? «Так само прізвища двох різних чоловіків *Крячко* та *Крячок* у кличному відмінку також звучатимуть однаково — *Крячку*» (Віктор Радіонов). Наводять і лінгвістичні курйози: «Ми всі, мовці, не зобов'язані писати “попідол”» (Роман Трифонов) — жарт про те, що читач, натрапляючи на слово *попідол* у тексті, не одразу впізнає скорочене позначення ідола попмузики, тому прочитає це слово з наголосом на останньому складі, подібно до *валідол*.

Сприйняття правопису, втім, не закінчується тим, що ми ознайомлюємося з певним правилом, приймаємо його, засвоюємо й відтворюємо на практиці. Часом користувачі схильні спотворювати сенс сказаного: одні читають не те, що справді зазначено в чинній редакції «Українського правопису», а фактично те, що їм самим хочеться прочитати, інші вишукують приводів для критики та успішно їх знаходять, адже будь-який правопис має свої «темні місця». А відтак спотворену інформацію поширюють далі, перекладаючи на авторів чинної редакції правопису відповідальність за хибне сприйняття написаного. Так, частина користувачів того-таки фейсбуку протестує проти настанови, яка нібито велить писати відповідно до нового правопису *индик* чи *Маріупіль*, використовувати фемінітиви на кшталт *лейтенанткиня* та *капітиня*. Користувачі пишуть коментарі на кшталт: «А я не буду їздити у метрІ в пальтІ, та на коні по шосІ», не даючи собі клопоту перевірити, чи справді правописні правила містять таку директиву. Це стосується не лише соцмереж: при запиті в гуглі «правопис 2019 фемінітиви» першою з'являється стаття, у якій буцімто «новий правопис закріпив тенденцію вживання фемінітивів». Тимчасом усе сказане про фемінітиви у виданні 2019 р. — це те, що існують певні словотвірні моделі, якими можна користуватися. Про це, зокрема, були опубліковані відповідні роз'яснення від Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні та Інституту української мови.

Однак не хотілося б, щоб наведені приклади справляли враження суцільного й масового опору новій редакції правопису. Частина користувачів, навпаки, вважає зміни до української орфографії зручними та слухними: «Ніколи не писав *священник* з одним *н*. Заперечував це, не сприймав і боровся» (Павло Коробчук).

Проте найскладнішою і найбільш виснажливою суспільною дискусією — з емоційного погляду — видається та, що присвячена українській ідентичності. Інакше й бути не може, адже в країні, народ якої впродовж майже всієї історії свого існування мусив боронити як державні, так і мовні кордони, правопис стає наріжним каменем суперечок про більшу чи меншу «українськість». Твердження про те, що «українська нація єдина, і для неї повинен існувати такий правопис, який об'єднував би всіх українців, незалежно від того, де вони проживають і які переконання мають» [Полюга 1995 : 11] звучить дещо ідеалістично. Адже суперечки довкола орфографічних питань час від часу розділяють мовців, користувачів українського

правопису на «патріотично налаштованих» та «проросійськи орієнтованих» («ватників», «совків» тощо).

До першої категорії зараховують себе (і своїх однодумців) ті, хто підтримує будь-які правописні зміни, які б відрізняли українську мову від російської. У суспільному просторі ще на етапі розроблення проекту правопису лунала думка про необхідність реформ, які б забезпечили «максимальне дистанціювання нашої мови від російської, мови колонізатора, що й сьогодні смертельно загрожує існуванню українства, що паралізує питомо українські механізми словотвору, заміняє українську картину світу, відображену в мові, чужою для нас московською» [Шевчук]. Інші ж запитують: у чому різниця — наслідувати Росію в її правописній традиції чи, навпаки, від цієї традиції відмежовуватися, якщо, зрештою, при декларуванні намірів ми так чи інакше згадуємо Росію та озираємося на неї? [Лузіна 2020]. До речі, принцип «нехай вони собі пишуть по-своєму, а ми по-своєму» обстоював ще Тарас Шевченко в «Передмові до нездійсненого видання “Кобзаря”» [Шевченко : 207], і це побажання цілком застосовне й щодо правопису, на чому Ю. Шевельов також наголошує [Шевельов : 28].

Вивчаючи матеріали мовознавчих дискусій, бачимо найрізноманітніші думки щодо того, які саме зміни здатні відмежувати нашу мову від російської (інколи згадують також польську). На цю тему висловлювалися, зокрема, фахові гуманітарії на етапі опрацювання проектів нового правопису: «Всупереч практиці в радянських виданнях пропоную писати: Глібів, Драгоманів, Костомарів, Щоголів тощо. Також: Свідзинський (не польське Свідзінський) <...> Це природний процес очищення від польсько-російських лишаїв на українських іменах та прізвищах» [Славутич : 75]. Що ж до вже затвердженого правопису, то його радо приймають насамперед ті, хто прочитує вголос зразки та впізнає звучання свого рідного діалекту: «Дуже тішуся з того, що українській мові, переписаній у 30-х роках під російську, повертають її питоме звучання» (Ольга Несмеянова). І навіть захищають чинну редакцію правопису від насмішок, посилаючись на те, що в основу норми 2019 р. покладено положення репресованого правопису 1928 р.: «Стібатися з правопису, за який було страчено безліч мовознавців і вчителів, ганебно» (Юрій Винничук).

Натрапляємо, втім, і на побоювання, що правопис сприятиме радше розриву зв'язку з нашими нащадками, ніж об'єднанню із сучасниками чи далекими предками: «в очах наступних поколінь дуже швидко втратять повагу, не зможуть розраховувати на визнання наші уславлені письменники, відомі громадські й політичні діячі, представники культури: “Та вони ж писали неправильно, вони ж української мови до пуття не знали”...» (Віктор Радіонов); що правопис змінить мову, а цього робити не варто: «значна частина найбільш помітних новацій <...> стала прикрим прикладом спроби замість кодифікації письмової мови зайнятися її безпідставною модифікацією» [Лузіна 2021].

За нашими спостереженнями, у непрофесійних колах найчастіше обговорюють питання ідентичності та національно-мовної сепарації, спираючись на запроваджені в чинній редакції правопису правила вживання закінчень родового відмінка однини іменників на *-ть* після приголосного (а також окремих слів, як-от *кров, любов, сіль, Білорусь, Русь*).

Мовознавці, що обстоюють уживання закінчення *-и* замість *-і* в родовому відмінку згаданої категорії, сприймають «икання» не лише як елемент де-

русифікації, а і як засіб уникнення збігів з формами інших відмінків: «Його (-и в родовому відмінку однини. — *О. М.*) вилучили з правопису росіянізатори, щоб менше було різниць між українською та російською мовами. Внаслідок цього <...> студенти плутають під час аналізу родовий і давальний відмінки» [Славутич : 75]. Проте запровадження орфограми *-и*, непідтверджене узусом носіїв, може призводити до нових помилок, і їх уже припускаються не філологи, а мовці без відповідної підготовки: «Ці люди або не в курсі, що це стосується лише родового відмінка <...>. Вони просто замінюють “-сті” на “-сти” *усюди* — і в давальному відмінку теж. І я дуже скептично ставлюся до перспективи того, що буде змога надресувати суспільство» [Лузіна 2021]. Є сумніви і щодо інших слів, на які мало би поширюватися це правило: «У мене особисто виникає сумнів, чи можлива така флексія в словах *печать* (*печати?*), *печаль* (*печали?*), *мить* (*мити?*), *повість* (*повісти?*). Скільки таких слів?» [Вихованець : 11].

Пересічні мовці сприйняли повернення закінчення *-и* по-різному. Ті, кому цей варіант знайомий та близький (здебільшого завдяки тому, що так говорять у родині, на малій батьківщині), — позитивно: «Моя бабуся з Кропивниччини завжди казала тільки *соли*, мама, навчаючись в інституті, первчилась, бо з неї поглузували. Отож мені повернули не просто норму, а частинку моєї родинної історії...» (Алла Приходько). Ті ж, хто в реальному живому спілкуванні не стикався з тим, щоб іменники третьої відміни в родовому відмінку однини мали закінчення *-и*, не сприймають його й на письмі: «Наша мова одна з наймелодійніших у звучанні саме через м'якість закінчень. А якщо закінчення на *-и*, то звучить ніби орки хочуть українською говорити, а не виходить» (Юля Катюга).

Спостерігаючи численні торги серед мовців, відкидання незвичних правил, щоразу запитуєш себе, у чому сенс цього бунту. «Звичайно, ніхто їм не забороняє писатися так, як вони хочуть, однак закони вільного розвитку української мови раніше чи пізніше виправлять їхні помилки», — зауважував Яр Славутич [Славутич : 75]. Відповідь поступово викристалізується, і вона лежить не так у мовознавчій, як в етнопсихологічній площині. Бажання самому впливати на вільний розвиток мови — це бажання брати під свій контроль, бути господарем.

Водночас, зауважуючи, як мовці осягають чинну редакцію правопису на емоційному рівні, висловлюють прихильність до неї як до живої істоти: «А мені подобається новий правопис. Десь на глибинному рівні він мені чомусь рідніший, тепліший якийсь...» (Владислав Козловський), — розумієш, що прийняття та прихильність формують здорову, національно свідому особистість не менш успішно, ніж із цим дає раду бунтарство та потяг до контролю над реальністю. Ми, мовці-користувачі, у свідомості та повсякденній практиці цілком можемо суміщати критику окремих положень цього правопису та повагу до нього загалом. Бо ми, навіть якщо йдеться про правопис, уміємо як жорстко критикувати, так і безумовно любити.

ЛІТЕРАТУРА

- Васильєва О. «Танго» в радіодиктанті: про безпідставне гекання. *Редакторка Ольга Васильєва*. URL: <https://bit.ly/43gCCWv> (дата звернення: 01.11.2024).
- Вихованець І. Ненаукові пристрасті навколо українського правопису. *Українська мова*. 2004. № 2. С. 3–24.
- Генеральний регіональний анотований корпус української мови. URL: <https://bit.ly/4ahEqP0> (дата звернення: 18.03.2024).

- Горняткевич А. Що або хто справді загрожує українській мові? *Сучасність*. 4 квітня 2000. С. 146–153.
- Гузар О. Правописна система Галичини другої половини XIX — початку XX ст. Тернопіль : Підручники і посібники, 2010. 144 с.
- Івасишина Т., Коркач І. Хостінг, хостинг, гостінг чи гостинг? *Культура слова*. 2004. С. 116–117.
- Лузіна М. Чому правопис-2019 був і залишається кривописом. *Хтома*. 31 серпня 2021. URL: <https://xmov.wordpress.com/> (дата звернення: 20.09.2024).
- Лузіна М. Чому «h» слід транслітерувати в «x»? *Хтома*. 23 липня 2020. URL: <https://bit.ly/42TBO9L> (дата звернення: 20.09.2024).
- Новий український правопис оскаржує в суді 12-річна школярка. *УНІАН*. 27.06.2019. URL: <https://bit.ly/3EOZqIG> (дата звернення: 13.03.2024).
- Огієнко І. Нариси з історії української мови: система українського правопису. Вінніпег : Волинь, 1990. 216 с.
- Полюга Л. Думки з приводу нового українського правопису 1996 р. *Мовознавство*. 1995. №1. С. 11–14.
- Полюга Л. Традиції і новації при формуванні правописних норм. *Український правопис і наукова термінологія: історія, концепції та реалії сьогодення*. Львів : [б. в.], 1996. С. 33–38.
- Русанівський В. Стосунок «проекту» до реального українського правопису. *Мовознавство*. 2002. № 6. С. 92–98.
- Славутич Яр. Запропоновані зміни у «Правописному словнику» Г. Голоскевича. *Мовознавство*. 1994. №1. С. 72–78.
- Словник української мови у 20 томах. Київ : Наук. думка, 2018. Т. 9. 911 с.
- Тараненко О. Лінгвістичний і соціальний комплекс проблем навколо сучасного українського правопису. *Мовознавство*. 1995. № 1. С. 3–8.
- Терлак З. «Видання виправлене й доповнене»? *Український правопис і наукова термінологія: проблеми норми та сучасність*. Львів [б. в.], 1997. С. 65–69.
- Український правопис. Київ : Наук. думка, 2019. 393 с.
- Чучка П. З приводу підготовки нової редакції українського правопису. *Мовознавство*. 1995. № 1. С. 23–26.
- Шевельов Ю. Про критерії в питаннях українського офіційного правопису. *Український правопис і наукова термінологія: історія, концепції та реалії сьогодення*. Львів : [б. в.], 1996. С. 18–29.
- Шевченко Т. Передмова до нездійсненого видання Кобзаря. *Т. Шевченко. Зібрання творів* : у 6 т. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 5. 496 с.
- Шевчук Ю. Кілька присутніх зауваг щодо нового проекту українського правопису. Радіо «Свобода». 30 серпня 2018. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29461384.html> (дата звернення: 18.03.2024)
- Юшук І. Правопис повинен бути стабільний, але... *Мовознавство*. 1995. № 1. С. 9–11.
- Soelro N. 7 Essential Psychological Truth About Ghosting. *Psychology Today*. February 25, 2019. URL: <https://bit.ly/3CZEFDI> (дата звернення 17.01.2025).

Дата надходження до редакції: 14.12.2024

Дата надходження після доопрацювання: 03.01.2025

Дата затвердження редакцією: 11.02.2025

REFERENCES

- Vykhovanets I. (2004). Nenaukovi prystrasti navkolo ukrainskoho pravopysu. *Ukrainska mova*, (2), 3–24.
- Chuchka P. (1995). Z pryvodu pidhotovky novoi redaktsii ukrainskoho pravopysu. *Movoznavstvo*, (1), 23–26. [In Ukrainian].

- Generalnyi rehionalnyi anotovanyi korpus ukrainskoi movy. URL: <https://bit.ly/4ahEqP0> (last accessed: 18.03.2024).
- Horniatkevych A. (2000). Shcho abo khto spravdi zahrozhuie ukrainskii movi? *Suchasnist*. 4 kvitnia 2000, 146–153. [In Ukrainian].
- Huzar O. (2010). Pravopysna systema Halychyny druhoi polovyny XIX — pochatku XX st. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky. [In Ukrainian].
- Ivasyshyna T., Korkach I. (2004). Khostinh, khostynh, hostinh chy hostynh? *Kultura slova*, 116–117. [In Ukrainian].
- Luzina M. (2020). Chomu «h» slid transliteruvaty v «kh»? *Xmova*. URL: <https://bit.ly/42TBO9L> (last accessed: 20.09.2024). [In Ukrainian].
- Luzina M. (2021). Chomu pravopys-2019 buv i zalyschaietsia kryvopysom. *Xmova*. URL: <https://xmova.wordpress.com/> (last accessed: 20.09.2024). [In Ukrainian].
- Novyi ukrainskyi pravopys oskarzhuie v sudi 12-richna shkoliarka. (2019). UNIAN. 27.06.2019. URL: <https://bit.ly/3EOZqlG> (last accessed: 13.03.2024). [In Ukrainian].
- Ohienko I. (1990). Narysy z istorii ukrainskoi movy: systema ukrainskoho pravopysu. Winnipeg: Volyn. [In Ukrainian].
- Poliuha L. (1995). Dumky z pryvodu novoho ukrainskoho pravopysu 1996 r. *Movoznavstvo*, (1), 11–14. [In Ukrainian].
- Poliuha L. (1996). Tradytzii i novatsii pry formuvanni pravopysnykh norm. *Ukrainskyi pravopys i naukova terminolohiia: istoriia, kontseptsii ta realii sohodennia*. Lviv, 33–38. [In Ukrainian].
- Rusanivskiy V. (2002). Stosunok «proiektu» do realnoho ukrainskoho pravopysu. *Movoznavstvo*, (6), 92–98. [In Ukrainian].
- Shevchenko T. (2003). Peredmova do nezdiisnennoho vydannia Kobzaria. Zibrannia tvoriv: in 6 vols. Vol. 5. Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
- Shevelov Yu. (1996). Pro kryterii v pytanniakh ukrainskoho ofitsiinoho pravopysu. *Ukrainskyi pravopys i naukova terminolohiia: istoriia, kontseptsii ta realii sohodennia*. Lviv [no publ.], 18–29. [In Ukrainian].
- Shevchuk Yu. Kilka posutnykh zauvah shchodo novoho proiektu ukrainskoho pravopysu. *Radio «Svoboda». 30 serpnia 2018*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29461384.html> (last accessed: 18.03.2024). [In Ukrainian].
- Slavutych Yar. (1994). Zaproponovani zminy u «pravopysnomu slovnyku» H. Holoskevycha. *Movoznavstvo*, (1), 72–78. [In Ukrainian].
- Slovyk ukrainskoi movy v 20 tomakh (2019). Kyiv: Naukova dumka. Vol. 9. [In Ukrainian].
- Soelro N. (2019). 7 Essential Psychological Truth About Ghosting. *Psychology Today*. URL: <https://bit.ly/3CZEFd1> (last accessed: 17.01.2025).
- Taranenko O. (1995). Linhvistychnyi i sotsialnyi kompleks problem navkolo suchasnoho ukrainskoho pravopysu. *Movoznavstvo*, (1), 3–8. [In Ukrainian].
- Terlak Z. (1997). «Vydannia vypravlene y dopovnene»? *Ukrainskyi pravopys i naukova terminolohiia: problemy normy ta suchasnist*. Lviv [no publ.], 65–69. [In Ukrainian].
- Ukrainskyi pravopys (2019). Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
- Vasyliieva O. (2024). «Tango» v radiodyktanti: pro bezpidstavne gekannia. *Redaktorka Olha Vasyliieva*. URL: <https://bit.ly/43gCCWv> (last accessed: 01.11.2024). [In Ukrainian].
- Yushchuk I. (1995). Pravopys povynen buty stabilnyi, ale... *Movoznavstvo*, (1), 9–11. [In Ukrainian].

Received: 14.12.2024

Received in revised form: 03.01.2025

Accepted: 11.02.2025

Oleksandra MALASH

O. O. Potebnia Institute of Linguistics of the NAS of Ukraine

4 Hrushevskoho Str., Kyiv, 01001, Ukraine

E-mail: darmodej@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-5726-5646>

**UKRAINIAN ORTHOGRAPHY AND ITS RECEPTION BY THE SOCIETY:
DENIAL, BARGAINING, AND ACCEPTANCE**

The article deals with the practical, and social and psychological reflection on some problematic issues of the Ukrainian spelling rules in the society in 20–21 c. Exclusive attention is paid to the current edition (2019) that led to emotional discussions among users on social media, including Facebook.

The orthographical codex and its modifications bring about the fiercest debates – not only within the closed professional community, but also among laypersons that are assured, each speaker has a right to assess the established standards since a language belongs to the entire community. Participants of Ukrainian courses for adults are extraordinary involved in the discussion as far as they need to get strict landmarks regards both to spelling in itself and to defining a role of the spelling rules in the Ukrainian society formation.

The issues raised in discussing the current Ukrainian spelling rules edition could be split into three principle categories: 1) tough cases at loanwords spelling (among them choosing graphic signs for performing some phonemes that do not exist in Ukrainian; spelling of composita — in one word, with a hyphen or separately etc.), its declination (choosing the proper flexion for genitive singular form of masculine nouns); 2) convenience of the spelling rules for users that have not any philological education (this also concerns discussions about the texts from Radiodictation of the national unity), and mental adjustment of the speakers to the implemented amendments; 3) spelling rules as one of the ways of Ukrainian identity engineering.

When esteeming diverse reactions to the current Ukrainian spelling rules edition, we can document different stages of precepting linguistic standards by the speakers. These stages are: denial and criticizing, «bargaining», i.e. making proposals the current prescriptions to be changed, and acceptance and justifying these prescriptions as proper and relevant to the Ukrainians' striving for cultural and linguistic independence.

Keywords: Ukrainian language, spelling rules, linguistic standards, national identity, social discussion.